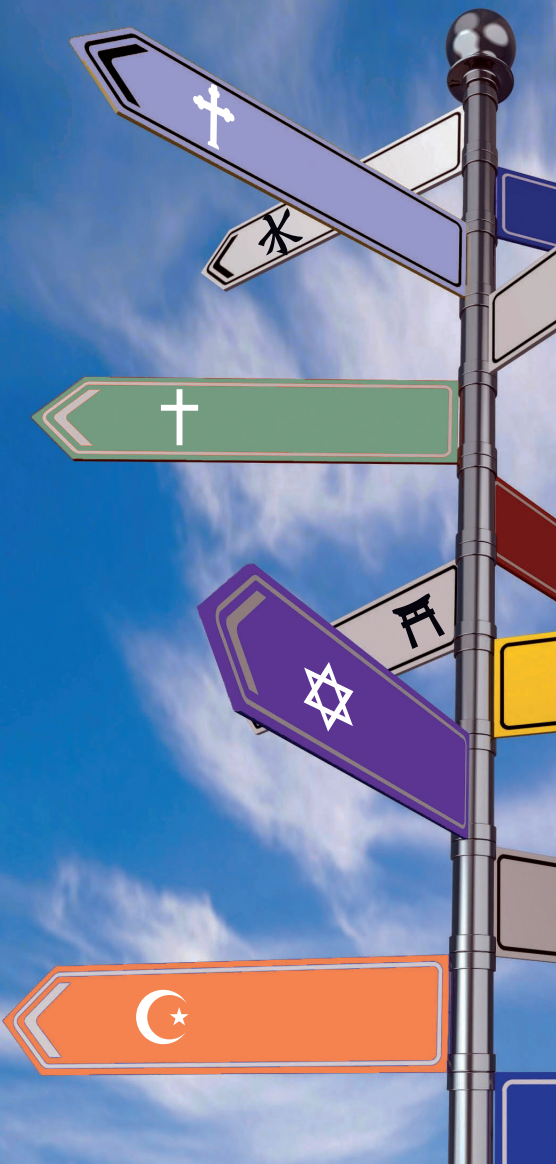

Дороговкази – Політика і практика вивчення релігій і нерелігійних світоглядів в інтеркультурній освіті

Роберт Джексон

COUNCIL OF EUROPE

CONSEIL DE L'EUROPE

**Дороговкази - Політика
і практика вивчення релігій і
нерелігійних світоглядів
в інтеркультурній освіті**

Роберт Джексон

The opinions expressed in this work are the responsibility of the author(s) and do not necessarily reflect the official policy of the Council of Europe.

All requests concerning the reproduction or translation of all or part of this document should be addressed to the Directorate of Communication (F-67075 Strasbourg Cedex or publishing@coe.int). All other correspondence concerning this document should be addressed to the Council of Europe Education Department.

Cover and layout: Documents and Publications Production Department (SPDP), Council of Europe
Photo: ©Shutterstock
© Council of Europe, March 2016
Printed at the Council of Europe

Українське видання:
**Дороговкази - Політика
і практика вивчення релігій
і нерелігійних світоглядів
в інтеркультурній освіті**

Точки зору, що висловлені в цій публікації, належать авторам, та не обов'язково відображають офіційну позицію Ради Європи.

З усіма питаннями, що стосуються відтворення чи перекладу цього документа або його частин, слід звертатися до Директорату з питань комунікації (F-67075 Strasbourg Cedex або publishing@coe.int). З усіма іншими питаннями, що стосуються цього документа, звертатися до Департаменту освіти Ради Європи.

Обкладинка та макет: Documents and Publications Production Department (SPDP)
Департамент документації і видавництва публікацій, Рада Європи

Фото: ©Shutterstock
© Рада Європи, березень 2016
Надруковано Радою Європи
ISBN : 978-92-871-8236-4

Зміст

ПЕРЕДМОВА	5
ВСТУП	7
ПОДЯКИ	11
1. РЕКОМЕНДАЦІЇ: ОБҐРУНТУВАННЯ, ПРОБЛЕМИ ТА ВИКЛИКИ	13
2. ВСТУП ДО «ДОРОГОВКАЗІВ» ТА ЇХ КЛЮЧОВІ ТЕМИ	21
3. ТЕРМІНОЛОГІЯ, ПОВ'ЯЗАНА З ВИВЧЕННЯМ РЕЛІГІЙ І ПЕРЕКОНАНЬ	27
4. КОМПЕТЕНЦІЇ ТА ДИДАКТИКА ДЛЯ РОЗУМІННЯ РЕЛІГІЙ	33
5. КЛАС ЯК БЕЗПЕЧНИЙ ПРОСТІР	47
6. РЕПРЕЗЕНТАЦІЯ РЕЛІГІЙ В ЗАСОБАХ МАСОВОЇ ІНФОРМАЦІЇ	59
7. НЕРЕЛІГІЙНІ ПЕРЕКОНАННЯ І СВІТОГЛЯДИ	67
8. ПРОБЛЕМИ ПРАВ ЛЮДИНИ	77
9. ЗВ'ЯЗОК ШКОЛИ З ШИРОКОЮ ГРОМАДСЬКІСТЮ ТА ОРГАНІЗАЦІЯМИ	87
10. ПОДАЛЬШЕ ОБГОВОРЕННЯ І ДІЇ	99
ЛІТЕРАТУРА	103
ДОДАТОК	
1. Повний текст Рекомендацій CM/Rec(2008)12 Комітету Міністрів для держав-членів Ради Європи про релігійний вимір і нерелігійні переконання в інтеркультурній освіті	113
2. Спільна група впровадження: склад і зустрічі	121
3. Список доповідей запрошених експертів за темами, пов'язаними з розробкою документа	125

Передмова

Рекомендації CM/Rec(2008)12 Комітету Міністрів країн - членів Ради Європи з релігій і нерелігійних переконань в інтеркультурній освіті стали важливим етапом в історії освітньої діяльності Ради Європи. До 2002 року інтеркультурна освіта не містила релігійного аспекту. Релігія вважалася питанням приватного життя кожної людини. Поступово стало очевидно, що релігія дедалі більше входить до сфери інтересів усього суспільства. Цю точку зору було підтверджено подіями 11 вересня 2001 року в США, їх аналізом і публічним обговоренням у всьому світі. На цій основі сформувався позиція, згідно з якою всі молоді люди повинні здобувати знання про релігії і переконання як частину обов'язкової освіти. Виходячи з цього, Рада Європи розпочала свій перший проект у галузі релігійного виміру в інтеркультурній освіті в 2002 році під наглядом Керівного комітету з питань освіти. У результаті цієї роботи в 2007 році було опубліковано довідкове видання для освітян по всій Європі. У 2008 році відбулося подальше обговорення, яке сприяло створенню Радою Європи «Білої книги з інтеркультурного діалогу – жити разом у рівності й гідності». У тому ж році Рада Європи збрала європейських релігійних лідерів, представників гуманістичних організацій, інституційних партнерів під егідою Ради Європи та численних міжнародних неурядових організацій. Це був перший «обмін» у рамках Ради Європи, що об'єднав релігійних лідерів і представників громадських організацій, мета якого - обговорення питань освіти з урахуванням зміни ставлення до релігії в суспільстві. З того часу такі заходи проводяться щорічно, а їх консультативний характер і колективна природа відображено в тексті цього документа. Також у 2008 р. Комітет міністрів видав Рекомендації щодо релігійного виміру та нерелігійних переконань в інтеркультурній освіті. Пропонуємо до вашої уваги документ, мета якого – допомогти розробникам освітньої політики, школам, педагогічним навчальним закладам, а також усім іншим учасниками освітнього процесу втілити ці Рекомендації в життя в конкретних національних, регіональних та місцевих контекстах. Назва документа – «Дороговкази» – має особливий сенс, оскільки нашою метою є сприяти його обговоренню та запровадженню в державах-членах Ради Європи, які самі визначають найбільш важливі для них аспекти залежно від конкретних умов.

Ми вдячні членам Спільної групи впровадження, скликаної Радою Європи та Європейським Вергеланд-Центром, які були авторами ідеї створення цього документа і брали участь в обговоренні його проекту з самого початку роботи в 2010 р. Ми висловлюємо особливу вдячність Габріелю Мазза, ініціатору цього проекту, Директору з питань освіти Ради Європи, який очолював Спільну групу впровадження і скеровував її роботу в потрібному напрямку. Ми також вдячні професору Роберту Джексону, віце-голови й доповідачу від імені експертної групи, який написав цей текст, використовуючи різні проекти документа, створені на консультативних зустрічах з потенційними користувачами в різних частинах Європи з 2011 року. Професор Р. Джексон брав участь у всіх проектах Ради Європи, пов'язаних з релігійним різноманіттям та інтеркультурною освітою з 2002 р., і продовжує активно працювати в цій галузі спільно з Європейським Вергеланд Центром, а також у своєму рідному університеті міста Ворвік (Велика Британія). Наступним кроком для розробників освітньої політики, шкіл, педагогічних навчальних закладів та їх студентів, разом з відповідними професійними асоціаціями в кожній державі і на європейському рівні, є використання «Дороговказів» як інструменту для осмислення і подальших дій. Можливе використання як документа в цілому, так і окремих його розділів, присвячених певним темам, як фокусу для обговорення або вивчення.

Я щиро сподіваюся, що «Дороговкази», як і Рекомендації Ради Європи, будуть широко використовуватися по всій Європі.

Я довіряю «Дороговкази» вам.

Сніжана Самарджич-Маркович
Голова Генеральної дирекції з демократії

Вступ

Мета «Дороговказів» – сприяти впровадженню Рекомендацій CM/Rec(2008)12, що стосуються релігій і нерелігійних переконань в інтеркультурній освіті в державах-членах Ради Європи. Чому Рекомендації, які є результатом титанічних зусиль, спрямованих на співпрацю між урядами, не знайшли втілення та не здійснили помітного впливу в національних контекстах? Одна з найчастіших та простих відповідей на це питання в тому, що Рада Європи не може покластися на армію для захисту своїх цінностей і поваги до норм і стандартів, особливо коли вони сприймаються як рекомендації, які ні до чого не зобов'язують. Забезпечення, і більше того, оцінювання впливу певних ініціатив і декларацій Ради Європи, включаючи і рекомендації, є трудомістким процесом, залежним від складного поєднання умов і обставин. Ці обставини передбачають необхідність уживання відповідних заходів з урахуванням різноманіття соціо-політичних умов, прагнень і можливостей національних політичних сил та урядової системи сприймати зовнішній колективний досвід і виносити з нього уроки.

Протягом багатьох років іноді навіть несуттєва, незначна присутність на національному рівні політичного бажання брати до уваги міжнародні заяви й діяти згідно з ними є предметом обговорень на міжнародному рівні щодо необхідності «побудови мостів» між теорією і дією, політикою і практикою, які актуальні й сьогодні. Імовірно, саме це визначає ступінь труднощів і рівень фрустрації, яка може виникнути в багатьох учасників політичного співробітництва, активно здійснюваного в багатьох галузях, у тому числі й освіті. Фрустрація, яка ускладнюється усвідомленням того, що за умови політичної волі, необхідної для поширення і впровадження європейських рекомендацій на національному рівні, спільні зусилля міжнародної спільноти можуть принести плоди.

Європейський Вергеланд Центр з питань освіти для демократичного громадянства, прав людини та інтеркультурного виховання був створений Радою Європи та урядом Норвегії саме з метою «побудови мостів» між політикою і практикою, і саме їх спільна ініціатива спрямована на збільшення потенціалу для впровадження Рекомендацій CM/Rec (2008)12, що є безпосереднім джерелом «Дороговказів», повинна бути особливо відзначена.

Міжурядова діяльність, яка сприяла прийняттю Рекомендацій CM/Rec (2008)12, розробка самих Рекомендацій і подальша публікація «Дороговказів» свідчить про зростаючу переконаність у необхідності включення вивчення релігійних переконань до освіти, виходячи щонайменше з п'яти причин. Перша – висунення на перший план спільної ролі Парламентської Асамблеї, Комісара з прав людини, механізмів міжурядового співробітництва Ради Європи та Секретаріату в постійному й гармонійному залученні проблематики релігійного виміру до інтеркультурного діалогу і взаєморозуміння. Друга причина – стрімкість і ефективність здійснення міжурядової взаємодії, які призвели до своєчасного ухвалення Комітетом Міністрів Рекомендацій CM/Rec(2008)12. Третя причина впливає з наміру заступників Комітету Міністрів запустити 10-річний процес прямого залучення до цієї багатогранної предметної галузі, через організацію відповідних заходів – «обмінів» у державах-членах Ради Європи. Четверта причина – активна роль Секретаріату Ради Європи, спільно з Європейським Вергеланд Центром, не тільки в ініціюванні цього процесу в цілому, але і в його підтримці аж до сьогоднішнього дня шляхом створення «Дороговказів», націлених на максимізацію зусиль, уже докладених для створення Рекомендацій, і збільшення шансів для їхнього вибіркового і вдумливого застосування в державах-членах Ради Європи. І останнє, нам слід розуміти, що «Дороговкази» не побачили б світ без уже згаданого співробітництва між Радою Європи та Європейським Вергеланд Центром, що знаходиться в Осло. Фактично, і сам Європейський Вергеланд Центр є конкретним прикладом видатної ініціативи Ради й норвезького уряду, здатної допомогти впоратися з викликами 21 століття в термінах демократичного громадянства, прав людини й інтеркультурної освіти в Європі. Гучний успіх цієї організації – джерело закономірного задоволення для тих, хто брав участь у його створенні, як в Осло, так і в Страсбурзі, в самому Секретаріаті Ради Європи. «Дороговкази» зобов'язані своїм існуванням одній з визнаних сил Ради Європи: її здатності вирішувати проблеми через різні довгострокові проекти, уникати ефемерних, нетривких ініціатив і використовувати широкий діапазон як добре перевірених, так і інноваційних методів роботи. Через здійснення цих двох успішних проектів – розробки довгоочікуваних Рекомендацій, а слідом за ними і «Дороговказів», Рада в черговий раз позиціонувала себе як першопроходець і розробник стандартів у такій непростій галузі для політичного, соціального й освітнього майбутнього Європи.

Наступна проблема, як ми і припускали, – це досягнення більш високого рівня операціоналізації в державах-членах Ради Європи. Єдиного готового рецепту для розв'язання цього питання не існує. Це можливо тільки при використанні Рекомендацій і «Дороговказів» для запуску ширшого процесу розповсюдження, обговорення, контекстуалізації, експериментальної перевірки, цілеспрямованого дослідження. Багато чого вже було зроблено групою експертів, відповідальною за першу фазу, що послідувала за розробкою Рекомендацій, включаючи перші загальні педагогічні вказівки для використання в школі, уточнення лінгвістичних і семантичних неоднозначностей і початкове вивчення взаємозв'язків між інтеркультурною освітою, з одного боку, і феноменом заснованих на релігії та нерелігійних системах переконань і цінностей з іншого.

Тим не менше, багато ще необхідно зробити, особливо це стосується освіти дорослих і позашкільної освіти. У першу чергу необхідно забезпечити зв'язок

з освітою протягом усього життя, перспективи соціокультурного розвитку суспільства, імплікацію для початкової та неперервної підготовки вчителів та інших кадрів, пов'язаних з цими процесами.

Група експертів, яку я мав честь очолювати, усвідомлює безперервний характер роботи над «Дороговказами» й обсяг проблеми, яку довелося вирішити їх автору, професору Р. Джексону, щоб узагальнити усі наші ідеї і думки. Ця робота тільки почалася, і її наступна фаза повинна сприяти ще активішому обговоренню, збільшенню кількості учасників із залученням сім'ї, ЗМІ, релігійних та світських організацій, експертів, а також учителів і викладачів педагогічних навчальних закладів. Але як група, що представляє широкий діапазон походжень і переконань, у тому числі віруючих і невіруючих (і можливо, щось середнє ...), її члени переконані в цінності інтеркультурної освіти для глибшого розуміння схожості та відмінностей між людьми, а також у необхідності збільшення кількості способів і засобів застосування релігійних та нерелігійних світоглядів, та відчувають однакову довіру до Ради Європи як органу, здатному очолити ці зусилля.

«Дороговкази» націлені на майбутнє, вони роблять великий внесок у пріоритети Ради як основи для побудови більш широкої концептуальної та операціональної структурної моделі (подібної до Загальноєвропейських рекомендацій з мовної освіти), в якій визначаються демократичні та громадянські компетенції (у тому числі й інтеркультурні навички), покликані збагатити демократичну культуру. Рада Європи діє на основі сили своїх цінностей, якості аргументації і релевантності досвіду, для того щоб надихнути чоловіків і жінок доброї волі в їх нескінченному пошуку сенсу й більш досконалих форм людського співіснування. Допомогти їм просунути від суто людського до істинно людського, гуманного прогресу (при цьому уникаючи регресу) – одна з місій освіти в цілому й інтеркультурної освіти зокрема. Рада Європи не має власної армії, але вона спроможна здійснювати історичні, довгострокові проекти для розвитку демократичної культури та прав людини, особистісного росту й загальної гуманності.

Сподіваюся, що «Дороговкази» будуть гідним внеском у розв'язання цього важливого завдання.

Габріель Мазза

Голова Спільної групи експертів Ради Європи та Вергеланд Центру

Подяки

В ід імені голови й всіх членів Спільної групи з впровадження висловлюємо щиру подяку Ані Перрона-Ф'єлдстад, директору Європейського Вергеланд Центру, за участь у роботі групи та підтримку її членів, а також усьому персоналу Центру, особливо Гуннару Мандту за його значний внесок, і Орнеллі Баррос за підтримку в підготовці рукопису до публікації. Дякуємо доктору Менді Роббінс з Університету Глїндвр за аналіз статистичних даних огляду, Ізабель Лакур, за безцінні технічні поради та підтримку, а також Сьюр Берган, голові департаменту освіти Ради Європи. Особлива подяка Олоф Олофсдоттір, що пішла у відставку зі свого поста Директора з демократичного громадянства та участі в Раді Європи, за її ентузіазм та підтримку цього проекту; Віллано Кіріазі, голові підрозділу освітньої політики, за постійну підтримку цього, й усіх попередніх проектів; доктору Клаудії Ленз, керівнику дослідницького відділу в Європейському Вергеланд Центрі, за її цінні ідеї і вагомий внесок в організацію роботи групи. Особлива подяка висловлюється доповідачам, запрошеним на різні зустрічі Спільної групи впровадження (див. Додаток 2); членам Комітету з питань освіти Ради Європи за підтримку статистичного огляду й особливо тим членам Ради, які працювали з онлайн-опитувальником; дослідникам, викладачам, учителям і студентам, які забезпечили матеріал для ілюстративних прикладів конкретних видів діяльності; дослідникам з різних частин Європи, які надали інформацію про свою роботу, учителям, викладачам педагогічних навчальних закладів, адміністраторам, консультантам і вченим, що брали участь у конференціях та зустрічах (проходили з 2011 по 2013 р. в Австрії, Бельгії, Англії, Естонії, Фінляндії, Франції, Ісландії, Ірландії, Нідерландах, Норвегії та Швеції), на яких професор Джексон доповідав про розробку документа.

Глава 1

Рекомендації: обґрунтування, проблеми та виклики

Рекомендації

У грудні 2008 р. Рада Європи випустила у світ важливі Рекомендації від імені Комітету Міністрів для держав-членів Ради Європи щодо релігії та нерелігійних переконань в інтеркультурній освіті (Council of Europe 2008a). Ці Рекомендації стали результатом роботи, яка проводилась у цьому напрямку з 2002 року на основі попередніх досліджень у галузі інтеркультурної освіти та суміжних галузях. Рекомендації пропонують широкі можливості для обговорення та дій у державах-членах Ради Європи, що стосуються вивчення релігій і нерелігійних світоглядів у рамках інтеркультурної освіти.

Робота «Дороговкази» була написана для того, щоб сприяти обговоренню, роздумам і діям. Вона створена в першу чергу для тих, хто розробляє політику в галузі освіти на всіх рівнях, для шкіл (учителів, керівників шкіл і шкільних рад) і тих, хто займається підготовкою вчителів по всій Європі. Публікація покликана сприяти дискусіям і реалізації повного практичного використання Рекомендацій Ради Європи 2008 року.

Релігія і школи в Європі

Що стосується релігії, непроста історія взаємин релігії і держави, а також культурні відмінності сприяли формуванню дещо відмінних підходів щодо місця релігії в шкільних програмах європейських країн і різного ставлення до неї з боку учасників освітнього процесу, у тому числі розробників освітньої політики, шкіл, педагогічних навчальних закладів, батьків і дітей. Усі держави перебувають під потенційним впливом таких факторів, як секуляризація, наднаціональні або глобальні процеси, включаючи міграцію населення, тому в останні десятиліття багато з них пройшли через значні процеси змін.

Традиційно, деякі європейські держави, такі як Іспанія та Італія, де домінують тісні взаємозв'язки між державою і церквою, здійснювали навчання і виховання тільки або переважно відповідно до вірувань і цінностей релігії більшості. Деякі країни, що мають інші традиції взаємовідносин між церквою і державою, пропонують вивчення різних релігій. Англія й Уельс, наприклад, пропонують вивчення різних релігій усім учням державних шкіл. Інші країни дають мало знань про релігії або вважають найбільш доречним місцем для їх вивчення сім'ю або приватну релігійну школу. Прикладами є Франція і Албанія. Деякі держави чи нації поєднують вивчення релігій з вивченням нерелігійних філософій, етичних підходів або інших необов'язкових предметів. Прикладами є Норвегія і Шотландія. Такі країни як Німеччина, мають відповідне законодавство на національному рівні, але перекладають прийняття рішень та організацію політики і практики (і суміжних тем) на регіональні органи влади. І звичайно, є окремі країни, які не входять до жодної з цих узагальнених моделей (Davis and Miroshnikova 2012; Jackson et al. 2007; Kuuk et al. 2007). Внесок у видання, які стали результатом проекту з релігійної освіти в школах Європи (REL-EDU) в університеті м. Відня показав, що в досліджених європейських країнах місце релігії в освіті є актуальним питанням, але при цьому всі країни різними способами реагують на наднаціональні проблеми, пов'язані з глобалізацією та секуляризацією (Jaggel, Rothgangel and Schlag 2013; Jaggel, Schlag and Rothgangel 2014; Rothgangel, Jackson and Jaggel 2014; Rothgangel, Skeie and Jaggel 2014)¹.

До 2002 р. в Раді Європи не було спеціальних проектів, які б об'єднували різні європейські країни для обговорення питань релігії та державної освіти. Чому відбулися зміни? Частково відповідь зачіпає різні аспекти глобалізації, включаючи міграційні процеси й масове збільшення комунікації за допомогою мережі Інтернет. Окремі країни піддаються багатьом впливам з усього світу. У світовому масштабі релігія стала темою для обговорення в суспільстві в результаті як позитивних, так і негативних причин. Висловлювання релігійних лідерів, таких як Папа Римський або Далай Лама, поширюються по всьому світу, у той час як наслідки негативних подій (наприклад, пов'язані з 11 вересня 2001 року в США), продовжують позначатися в глобальному масштабі й широко обговорюватися в засобах масової інформації.

У кожній країні світу наявне культурне та релігійне різноманіття. Жодна держава не є культурно гомогенною. Деякі країни мають добре сформовані етнічні та релігійні меншини, часто з тривалою історією, яка іноді передуює утворенню держави. У багатьох країнах такі меншини з'явилися в результаті міграції з інших

---

1. Шість томів в Серії REL-EDU наступні: **Том 1 Центральна Європа:** Австрія, Хорватія, Чеська Республіка, Німеччина, Угорщина, Польща, Ліхтенштейн, Словаччина, Словенія, Швейцарія. **Том 2 Північна Європа:** Данія, Естонія, Латвія, Литва, Фінляндія, Ісландія (Фарерські острови), Норвегія, Швеція. **Том 3 Західна Європа:** Бельгія, Англія, Франція, Ірландія, Люксембург, Нідерланди, Північна Ірландія, Шотландія, Уельс. **Том 4 Південна Європа:** Андорра, Кіпр, Греція, Італія, Мальта, Монако, Португалія, Сан Марино, Іспанія. **Том 5 Південно-Східна Європа:** Албанія, Боснія - Герцеговина, Болгарія, Косово, Македонія, Чорногорія, Румунія, Сербія, Туреччина. **Том 6 Східна Європа:** Вірменія, Азербайджан, Грузія, Молдова, Росія, Україна, Білорусія. Томи 1-3 будуть опубліковані англійською мовою в 2014 р., Том 1 був опублікований німецькою мовою в 2013 р. Томи 4-6 в процесі підготовки. См. Також Braten 2013, 2014 а, б щодо методології порівняння релігійної освіти в різних державах.

країн Європи і за її межами, в основному протягом XX-XXI століть. Внутрішнє релігійне різноманіття держав є складним і пов'язано як з глобальними, так і з регіональними, національними та локальними проблемами. Усі ці фактори асоціюються зі зміцненням погляду, що релігія і переконання не є виключно особистою справою і повинні бути предметом обговорення і діалогу в громадській сфері.

Таким чином, постійні дебати про релігію та освіту ведуться у багатьох країнах. Рада Європи дійшла висновку, що широке вивчення релігій є бажаним для всіх школярів, незалежно від релігійного чи нерелігійного походження, для подолання упереджень або нетерпимості, досягнення взаєморозуміння і утвердження демократичного громадянства. Події 11 вересня, проте, стали каталізатором змін. Перший великий проект Ради Європи, що стосується релігії та освіти, розпочався в 2002 р. На цій стадії робота була сфокусована на абсолютно новій ідеї розгляду релігії як окремого аспекту інтеркультурної освіти. На більш пізній стадії до терміна «релігії» додали термін «нерелігійні переконання» з причин інклюзивності. Особливу увагу інтерпретації терміна «нерелігійні переконання» та еквівалентним висловам буде приділено далі у Главі 7.

Перспективи Ради Європи в галузі вивчення релігій і нерелігійних переконань

Ідеї Ради Європи щодо вивчення релігій і нерелігійних переконань тісно пов'язані з роботою в галузі інтеркультурної освіти, освіти у сфері прав людини та демократичного громадянства. Розуміння релігій і нерелігійних переконань є важливим аспектом міжкультурної взаємодії. Розуміння культурного різноманіття розглядається як один з вимірів демократичного громадянства і прав людини, які тісно взаємопов'язані і залежать одне від одного.

Зокрема, як заявлено в «Білій книзі з інтеркультурного діалогу – жити разом у рівності й гідності» (*White Paper on Intercultural Dialogue – Living together as equals in dignity*), представленій Радою Європи в 2008 році, розуміння релігій і нерелігійних переконань має велике значення для інтеркультурного діалогу, що являє собою «відкритий і шанобливий обмін поглядами між особами й групами осіб з різним етнічним, культурним, релігійним і мовним походженням та культурною спадщиною на основі взаєморозуміння і поваги» (Council of Europe 2008b: 10-11).

Зв'язок з освітою в галузі демократичного громадянства і прав людини також підкреслюється в Хартії Ради Європи з освіти в галузі демократичного громадянства і прав людини (*the Council of Europe Charter on Education for Democratic Citizenship and Human Rights Education*), як і необхідність розвитку міжкультурного взаєморозуміння у зв'язку зі збільшенням обсягу знань і розвитком діалогу, а також через вивчення відмінностей між групами віруючих (Council of Europe 2010).

Етос Рекомендацій

Робота Ради Європи щодо вивчення та викладання релігій і нерелігійних переконань є важливою частиною інтеркультурної освіти. Інтеркультурна освіта та підтримка міжкультурного діалогу є невід'ємними елементами тісно

взаємопов'язаних галузей освіти у сфері прав людини та демократичного громадянства. Рекомендації підкреслюють цінності толерантності та солідарності, здобуті шляхом розуміння інших – цінності, які є основою роботи Ради Європи в галузі освіти.

Етос Рекомендацій інклюзивний і демократичний. Він спрямований на вивчення релігій і нерелігійних переконань, що відрізняються від тих форм релігійної освіти, які націлені на виховання молодого покоління в душі конкретних релігійних традицій. Проте, якщо слідувати Рекомендаціям, запропонована форма інтеркультурної освіти може бути комплементарною для багатьох форм освіти, заснованих на вірі, адаптованих до різних відкритих релігійних контекстів.

Рекомендації визнають різноманіття і складність на локальному, регіональному та міжнародному рівнях і підтримують необхідність зв'язків між «локальним» і «глобальним». Рекомендації поряд з цим підтримують вивчення питань, пов'язаних з релігією та ідентичністю, позитивними стосунками з батьками й релігійними спільнотами, а також організаціями, що стосуються нерелігійних філософій. Метою всієї загальної шкільної політики та навчальних планів є познайомити молодих людей з плюралізмом позицій і дебатами в атмосфері взаємної толерантності.

Зона дії і релевантність

Рекомендації є релевантними як для політики школи в цілому, так і для кожного класу. Ідеальним навчальним контекстом вважається гарантування безпечного освітнього простору, в якому молоді люди можуть брати участь у діалозі та в обговоренні важливих питань під керівництвом спеціально підготовлених учителів. Використовувані дидактичні методи – відкриті, інклюзивні, неупереджені, що визнають і поважають різне походження учасників, і підтримують цінності, пов'язані з правами людини.

Рекомендації не передбачають, що будуть враховані всі релігійні чи нерелігійні позиції. Зміст знань повинен мати селективний характер і співвідноситися, принаймні частково, з контекстом. Ключовим завданням є знайти способи досягнення необхідного балансу між знаннями, відносинами і навичками. Особлива увага приділяється розвитку компетенції, включаючи ретельно відібрані знання разом з відповідними навичками та відносинами, які сприяють інтеркультурному й міжрелігійному взаєморозумінню.

Мета Рекомендацій – не тільки отримання знань, а й виховання чутливості, взаємності та емпатії, боротьба з упередженнями, нетерпимістю, фанатизмом і расизмом. Рекомендації визнають, що їх положення потребують підтримки шляхом підготовки висококваліфікованих учителів, створення багатих і різноманітних ресурсів, а також продовження досліджень та оцінювання.

Інтеркультурна освіта і проблема релігійного різноманіття та діалогу в Європі

Як зазначалося вище, не будучи абсолютно новим аспектом діяльності Ради Європи, нова робота у сфері релігії тісно пов'язана з наявними ключовими

освітніми темами, такими як інтеркультурна освіта, освіта в галузі демократичного громадянства та прав людини. Ця робота зробила значний внесок в інтеркультурну освіту, як окремий предмет або як частина різних предметів шкільної програми. Тому проект отримав назву «Інтеркультурна освіта і проблема релігійного різноманіття та діалогу в Європі». Логічним обґрунтуванням для включення релігійного різноманіття як теми в рамках інтеркультурної освіти стало особливе місце відносин між релігією і культурою, відображене в більш ранній публікації Ради Європи в галузі інтеркультурної освіти. Про це мова піде більш докладно далі. Сьогодні важливо відзначити, що релігія не розглядається як єдиний аспект людської культури, і запропоноване широке вивчення релігій може вважатися додатком до різноманітних форм релігійної освіти.

Підсумком проекту стали конференція, організована Радою Європи та Норвегією, і збірник її матеріалів (Council of Europe 2004), а також широко розповсюджена довідкова книга для шкіл (Keast 2007). Результати проекту відображено в розробці важливих рекомендацій від імені Комітету Міністрів (міністри закордонних справ усіх держав-членів Ради Європи, що представляють свої уряди), яка вийшла в 47 державах Ради Європи в 2008 р. Зміст Рекомендацій було схвалено всіма 47 міністрами закордонних справ. Етос Рекомендацій відповідає меті Ради Європи – розвиток європейської культурної ідентичності та різноманіття. Іншими словами, Рекомендації призначені для того, щоб допомогти державам-членам Ради Європи переглянути питання релігії та освіти в школах з урахуванням історії та традицій. Рекомендації не є обов'язковою навчальною програмою, передбачається їх гнучке використання в різних контекстах відповідно до потреб педагогів і розробників освітньої політики в конкретних державах.

Хоча проект 2002 року мав назву «Релігійне різноманіття і діалог у Європі», в 2008 році Комітет Міністрів висловив думку, що рамки Рекомендацій повинні бути розширені і включати поряд з релігіями нерелігійні переконання. Було визнано, що в той час, коли багато людей належать до релігійних традицій, що є для них джерелом натхнення і цінностей, у європейському суспільстві є і багато інших, чиї цінності не ґрунтуються на релігіях. Таке розширення відображає міжнародні дебати й динаміку освітньої політики в деяких європейських країнах (див. Глава 7).

Зустрічі з питань релігійного виміру інтеркультурного діалогу

Питання, пов'язані з релігійним виміром інтеркультурного діалогу та освітою, розумінням релігій і нерелігійних переконань, обговорювалися на серії зустрічей, що проходили щорічно під керівництвом Ради Європи, починаючи з 2008 року. На зустрічі 2008 року, наприклад, були присутні представники основних релігій Європи та гуманістичних організацій разом з інституційними партнерами в рамках Ради Європи (таких, як Парламентська Асамблея Ради Європи, Європейський Суд з прав людини та Комісар з прав людини), а також з представниками численних міжнародних неурядових організацій, включаючи ті, що пов'язані з основними релігіями, групами, що фокусують увагу на проблемах дітей, жінок та освіти. Це була перша у Раді Європи зустріч представників релігійних лідерів,

громадянського суспільства в Європі, на якій обговорювалися питання зміни ставлення до релігії в суспільстві. У 2009 р. пройшла зустріч у Страсбурзі, на якій продовжилось обговорення питань вивчення релігій і нерелігійних переконань як внесок в освіту в галузі демократичного громадянства, прав людини й інтеркультурного діалогу. У 2010 р. в Охридї, у колишній Югославській Республіці Македонія, відбулася зустріч з теми «Роль засобів масової інформації в розвитку інтеркультурного діалогу, толерантності та взаєморозуміння: свобода вираження в ЗМІ й повага до культурного й релігійного різноманіття». Обговорення цього важливого питання продовжилось на зустрічі 2011 р. в Люксембурзі. Зустріч 2012 р. в Дюрресі (Албанія) була сконцентрована на темі: «Відповідальність за завтрашню Європу: роль молоді в релігійному вимірі інтеркультурного діалогу». Зустріч 2013 р. в Єревані (Вірменія) була присвячена темі «Свобода релігії в сучасному світі: виклики та гарантії». Усі ці зустрічі, що проходили в дусі інтеркультурного діалогу, відповідно до «Білої книги» Ради Європи 2008 г., зібрали представників релігій і релігійних деномінацій, груп, які представляють громадянське суспільство, у тому числі й тих, що пов'язані з нерелігійними філософіями. На зустрічах була надана можливість обговорити роботу Ради Європи у цій галузі; думки учасників враховувались у подальшій діяльності Ради Європи в напрямку підвищення ролі релігій і нерелігійних переконань в інтеркультурній освіті. Цей документ написаний у дусі інтеркультурного діалогу, яким пронизана «Біла книга» Ради Європи 2008 р.

Рекомендації Ради Європи

Рекомендації Ради Європи щодо релігій і нерелігійних переконань у рамках інтеркультурної освіти (Council of Europe 2008a) було опубліковано в грудні 2008 р., услід за публікацією «Білої книги з інтеркультурного діалогу – жити разом у рівності й гідності» (Council of Europe 2008b), через кілька місяців після проведення першої зустрічі в Раді Європи.

Документ пов'язаний з низкою рекомендацій Парламентської Асамблеї Ради Європи, з «Білою книгою з інтеркультурного діалогу», в якій стверджується, що розуміння культурного різноманіття повинно включати знання і розуміння основних релігій і нерелігійних переконань та їх ролі в суспільстві.

Рекомендації враховують відмінності в системах освіти та їх практичній реалізації в країнах-членах Ради Європи, приділяючи особливу увагу «вже наявним, найбільш успішним практикам відповідних країн». Це також призначені для адаптації довідкові матеріали, а не жорсткі рамки. Береться до уваги й той факт, що необхідні різні підходи до учнів різних вікових груп, урахування їхніх вікових та індивідуальних особливостей.

«Дороговкази»

У 2011 році Рада Європи, у партнерстві з Європейським Вергеланд Центром, створила комітет експертів (Спільну групу впровадження) для розробки вказівок до використання Рекомендацій у державах-членах Ради Європи. Результат